

Перша світова війна 1914-1918 рр.: український контекст

Осмыслити й описати війну – справжнє випробування для інтелекту та морально-духовних засад людини й історика. Тим більше, коли намагаєшся дотримуватися древнього філософського правила – оповідати про будь-які соціальні явища «без гніву, пристрасті та осудження», що особливо важко робити, коли звертаєшся до історії найкривавіших воєн в історії людства, які припали на першу половину ХХ ст. і справедливо були названі, на противагу усім іншим, «світовими».

Велика війна 1914-1918 рр., з початком Другої світової названа Першою, як явище цивілізаційного розмаху та порядку стала переломною подією для світової історії, справжньою гранню між епохами, визначивши, по суті, подальший розвиток людської цивілізації. На слухну думку американського дипломата і політолога Дж. Кеннана, «все, що відбулося у світі в ХХ ст., спричинено Першою світовою війною».

Водночас, вона стала логічним завершенням суперечливих процесів «довгого», в історичному вимірі, ХІХ ст. Адже час, що передував цій гуманітарній катастрофі, в країнах втягнутих до неї був періодом небаченого раніше економічного розвитку, стрімкого технічного й наукового прогресу, освоєння нових територій, налагодження системи зв'язку та транспортного сполучення, інтенсивної торгівлі й обміну капіталами, розширення демократичних інституцій, залучення все більшої частини суспільства до політичного життя, початку формування громадянського суспільства, зростання добробуту населення, значного покращення умов праці та скорочення її тривалості, розвитку різноманітних форм дозвілля, тощо. Саме тоді з'явилися й почали швидко поширюватися речі, такі звичні нам сьогодні – автомобілі, літаки, електротовари, вироби хімічної промисловості, нафтопродукти, телеграф, телефон, радіо. Життя стало значно комфортнішим, і не лише для представ-

ників родової аристократії й буржуазної еліти, а й для широких верств суспільства. Пізніше сучасники назвуть період, який передував Великій війні, «прекрасною епохою». Й жодна країна, а тим більш її суспільство, здавалося, не були готові до тяжких випробувань затяжними й виснажливими воєнними діями.

У розпал літа 1914 р., вочевидь, майже ніхто у світі не усвідомлював повною мірою (і виняток з цього не становили навіть безпосередні учасники так званої «ліпневої кризи»), маховик якої руйнівної сили було запущено в рух одним лише пострілом у Сараєво, що обірвав життя спадкоємця австро-угорського престолу ерцгерцога Франца-Фердинанда й підвів ризику під усталеним порядком життя.

Крах засадничих цінностей ХІХ ст., глобальність воєнної ситуації як засобу й інструменту міжнародної політики, радикальний перерозподіл світу та сфер впливу, падіння імперій і поява на їхніх руїнах новостворених держав, вихід на історичну арену нових геополітичних центрів світового тяжіння, незагоєні рани й реваншистські настрої, спричинені повоєнним устроєм, розпач від сподівань, яким не судилося справдитися, поглиблення гуманітарних проблем – все це принесла з собою Велика війна.

Трагізм Першої світової війни особливо проявився в тотальному характері, який вона набула, та стрімкому падінні вартості людського життя. За своїми універсальними масштабами й демографічними втратами вона значно перевершила все, що відбувалося до неї у ході найбільших міжнародних воєнних конфліктів в історії людства. Лише за перший її тиждень близько 900 млн жителів планети (а до кінця війни загалом 38 держав із населенням у півтора мільярди осіб, що дорівнювало трьом чвертям тогочасного населення всього світу) опинилися в стані протиборства між собою. За 4 роки, 3 місяці та 10 днів, які

тривала війна, загалом до війська було мобілізовано 73,5 млн осіб, з яких 10 млн – убито (для порівняння – стільки людей загинуло в усіх європейських війнах упродовж цілого тисячоліття до 1914 р.) та близько 20 млн – поранено, з яких 3,5 млн назавжди стали інвалідами.

Раніше небачені масштаби Великої війни та наслідків, що вона їх спричинила для світу й особливо – для народів Європи, сприяли закарбуванню й збереженню історичної пам'яті про неї. На Заході саме так і було: Перша світова війна там стала невід'ємною складовою коду історичної пам'яті вже для декількох поколінь людей. І навіть ще масштабніші, кривавіші й страшніші події, що їх принесла із собою людству Друга світова війна – не витіснили на узбіччя історичної пам'яті спогади про Першу, чому сприяло й глибоке розуміння причинно-наслідкового зв'язку між ними. Як наслідок – ми можемо розглядати західну історіографію Великої війни як явище безперервного, хай і неоднакового за інтенсивністю, розвитку довжиною у століття.

Зовсім інша доля спіткала пам'ять про Першу світову війну на успадкованій Радянським Союзом частині теренів колишньої Російської імперії, де вона стала «забутою». І справа тут не тільки і не стільки у певній цілком природній історичній сублимації та витісненні пам'яті про неї значно більш драматичним досвідом хронологічно наступних за нею Громадянської та Другої світової (як «Великої Вітчизняної») воєн. А у повному ідеологічному розриві більшовицького режиму на опанованих ним теренах майже зі всім, що мало місце до «Великого Жовтня». З огляду на таку викривлену систему історичних координат, Велика війна (не інакше як під назвою «імперіалістична») мала право на історичну пам'ять лише як схематичне й позбавлене людського виміру явище, що стало придатним ґрунтом для перемоги більшовицької революції і спроб її трансформації у революцію «Світову». Тож не дивно, що про скільки-небудь цілісну, неупереджену й не закостенілу радянську історіографічну картину Першої світової війни говорити не доводиться. Відповідно, системне та комплексне дослідження «українських

аспектів» цієї війни стало можливим лише зі здобуттям Україною державної незалежності. Історіографічні здобутки на цьому шляху останніх вже майже двох з половиною десятиріч сприяють доповненню коду історичної пам'яті українського народу важливою складовою про події Великої війни, які не могли не залишити глибокий слід в історії України.

Назвімо найголовніші «українські аспекти» Великої війни 1914-1918 років. Українські етнічні землі, розділені між Російською імперією та Австро-Угорщиною, будучи об'єктом геополітичних зазіхань ворогуючих сторін, на чотири роки перетворилися на театр запеклих бойових дій, а їх населення – опинилося по різні боки від лінії фронту цієї братовбивчої для українців, так само як і для поляків, війни. Через австро-угорські Галичину та Буковину і російську Волинь неодноразово прокотився страшний каток бойових дій. На згаданих українських землях відбулися одні з найбільших і найкривавіших за історію Великої війни наступальних операцій: Галицька битва (1914 р.) і Брусилівський прорив (1916 р.), успішні для російської сторони; та стратегічний розвиток Горлицько-Тарновського прориву (1915 р.), де зі щитом вже були армії країн Четверного союзу. Про запеклість збройного протистояння сторін за кожен квадратний кілометр території промовисто вже самим своїм числом говорять хоча би тільки 6-ть (!) битв за Ковель.

Протиборчі у війні країни активно використовували у своїй геополітичній стратегії «українське питання» під гаслами визволення «русских подьяремной Руси из 600-летней неволи» (Російська імперія) чи українців від «російської тиранії» (Австро-Угорщина та Німеччина). Більше того, захоплення та подальше інкорпорування заселених українцями теренів Австро-Угорщини до складу Російської імперії, розглядалося владою та політикумом останньої як радикальний спосіб розв'язання пекучої внутрішньої проблеми імперії – подолання в ній українського руху.

На зайнятих воюючими сторонами «по праву війни» українських землях супротивника були влаштовані окупаційні режими (російський в Галичині та на Буковині й австро-німецький на Західній Волині), надто далекі у

реальній політиці від публічно проголошуваних ними поміркованих гасел. Але навіть для такого палкого «визволителя» та «об'єднувача» «исконно русских земель», як Російська імперія, українські землі в кінцевому рахунку були розмінною монетою у великій геополітичній грі, про що свідчить дана нею згода на включення Буковини до складу Румунії за вступ останньої до війни на боці країн Антанти.

У той же час треба відзначити, що під час Великої війни вперше у новітній історії майже всі землі сучасної України (за винятком Закарпаття) хоч і на короткий термін і без міжнародно-правової санкції (остання була справою повоєнного переділу кордонів за рішенням країн-переможниць) опинилися під владою та адмініструванням одної держави – Російської імперії.

На відміну від чехів- та поляків-військово-полонених, з яких країнами-антагоністами у війні формувалися на доволі широкій основі добровольчі військові загони та легіони, що мали діяти проти країн, підданим яких був їхній особовий склад, з українців різної політичної орієнтації робилися лише окремі спроби формування таких загонів. Так, спроби 1915–1917 рр. формування з біженців та військовополонених галичан-українців русофільської орієнтації добровольчих підрозділів, що діяли б спільно з російськими військами, не були доведені до стадії практичного втілення. Формування ж Німеччиною двох полків – Сірожупанного та Синьожупанного з військовополонених-українців – було реалізовано вже після укладання Брестського мирного договору між УНР та країнами Четверного союзу.

Водночас Велика війна поклала початок формуванню українських національних військових частин у складі армій протиборчих країн: Легіону українських січових стрільців (УСС) в Австро-Угорщині вже у 1915 р. та українізованих військових з'єднань російської армії значно пізніше – влітку-восени 1917 р., у складі яких кувалися кадри майбутнього українського війська часів національно-визвольних змагань.

Перша світова війна відкрила у ХХ ст. скриньку Пандори нових жахів і страшних ви-

пробувань для населення країн, які перебували у стані війни. Особливо болючим був цей рахунок на українських землях. До традиційних для будь-якої війни розорення і спустошення, інфляції та зростання цін, падіння виробництва споживчих товарів і зниження рівня життя населення додалися превентивні арешти та інтернавання запідозрених у неблагонадійності: русофілів та їм співчуваючих – до таборів на Заході Австрії; українофілів – в адміністративне заслання до внутрішніх губерній Російської імперії. Небачених раніше масштабів набули практика санкціонованого взяття заручників і масових примусових виселень цивільного населення при відступі та з фронтової смуги, особливо чоловіків призовного віку. Подекуди такі виселення докорінно змінили пропорції етнічного складу населення окремих українських етнічних земель, як це трапилося, наприклад, на користь поляків на Холмщині та Підляшші. Сотні тисяч добровільних біженців і примусових виселенців, які потребували хоч якогось облаштування в місцях свого перебування, становили одну з найгостріших гуманітарних проблем, породжених Першою світовою війною.

Евакуація на схід влітку-восени 1915 р. із прифронтових, що перебували під загрозою захоплення ворогом, Волинської, Подільської та Київської губерній частини промислового потенціалу, цінностей контор Державного банку і навіть освітніх закладів включно з Університетом святого Володимира стала апробацією такого роду досвіду та передвісником масштабної евакуації часів Другої світової війни.

Мобілізація до війська мільйонів чоловіків на українських теренах (щонайменше 500 тисяч з них загинули): Російської імперії (від 3,5 до 4,5 млн) та Австро-Угорщини (не менше 300 тис.) призвела до сутнісних демографічних змін у структурі зайнятості населення, значно збільшивши серед працюючих частку жінок і підлітків, що змушені були заступити вибулих на фронт чоловіків.

Переважно товарно-аграрний характер економіки більшої частини українських земель у складі Російської імперії, на тлі прогресуючої продовольчої кризи та зростання дорожнечі у

воюючих європейських країнах, значно послабив дію згаданих факторів на населення українських теренів, перетворивши їх на своєрідну оазу відносного продовольчого благополуччя чи не до самого кінця Великої війни. Головне багатство української землі – хліб – став найважливішим «золотим» активом особливо наприкінці війни та ліг в основу міжнародно-правних договорів УНР із країнами Четвертого союзу.

Перша світова війна з її величезними жертвами, сотнями тисяч калік, біженців і примусових виселенців, продовольчою кризою, неефективністю урядів та влади взагалі – стала потужним каталізатором соціальних і національних революцій. А некерований стрімкий розвал починаючи з літа 1917 р. шляхом самочинної демобілізації величезної російської армії призвів до фактичного всезагального озброєння, за якого «людина з рушницею» перетворилася на творця своєї долі, що особливо далось взнаки у роки визвольних змагань у формі анархії, отаманщини та «війни всіх проти всіх».

Велика війна 1914-1918 рр. стала придатним ґрунтом, на якому значною мірою позбавлені у довоєнні часи відчуття реальності мрії про Українську державу доволі вузької радикальної частини українофільських еліт по обидва боки російсько-австрійського кордону доросли за сприятливих внутрішньо- та зовнішньополітичних обставин до порядку денного практичної політики.

Вступивши у Першу світову війну у складі Російської імперії та Австро-Угорщини, завершували її українські землі вже за зовсім іншої геополітичної реальності. Колишня підросійська Україна – як самопроголошена незалежна держава у союзницьких зносинах з колишнім ворогом – країнами Четвертого союзу, втім, після Брестської мирного договору 27 січня (9 лютого) 1918 р. вже не як країна-учасник

війни, а підавстрійська – у повній готовності до реалізації українського державницького проекту в передчутті неминучої дезінтеграції монархії Габсбургів. Особливо варто зазначити, що жодна з двох протидержав, до складу яких перед початком Великої війни входили українські землі, за наслідками війни не опинилася серед країн-переможниць, що значно полегшувало практичну реалізацію завдання національно-державного будівництва українського народу, до рук якого раптом потрапили ключі від його власної долі. Попереду був час боротьби за Соборну Українську Державу...

Минуло століття від початку Першої світової війни. І несподівано світ усвідомив, що він є свідком розгортання прямо на його очах нової, квазі-світової, війни, в епіцентрі якої, на жаль, знову судилося опинитися Україні.

Аналізуючи події 2014-го, ніяк не уникнути промовистих паралелей з 1914-им. Схоже, ми є свідками другого у новітній історії «видання» та наступу «русского мира» – цього агресивного політико-ідеологічного концепту, що прагне до самовтілення. Перше, як одна із призвідних пружин до Великої війни, мало місце саме тоді, у далекому 1914-му. Як і тоді, «русский мир» заперечує саме право на наше, українців, самодостатнє існування поза межами встановлених ним кордонів «русскости». Як і тоді, наша внутрішня слабкість – незавершеність формування української як етнічної, так і політичної нації – лле воду на його руйнівний млин. Як і тоді, пропагандистська машина повним ходом продукує отруйний чад «присоединения исконно-русских земель», від якого вже настало запаморочення свідомості більшості населення нашого сусіда. Багато що, як і тоді...

Але відтоді світ неспізнано змінився, як і змінилися ми самі, що дає нам надію, що Тепер не буде так, як було Тоді.